

Revolution: Building Socialism in the Third World пружила детаљнији увид и помогла да се социјализам разуме знатно прагматичније и флексибилније, поготово у оквирима Трећег света, где

је представљао привлачнији модел за изградњу државе и друштвену трансформацију.

Лука САВЧИЋ

Јан Пеликан, *Новим путевима. Косово 1958–1969*. Београд: Службени гласник, 2022, 517.

Дугорочно кризно стање на Косову и Метохији породило је велики број научних и квазинаучних радова како код нас, тако и у иностранству. Слободно се може рећи да је баш у иностранству квазинаучних радова на тему Косова многоструко више него оних с научном подлогом. Да ствар буде гора, већина њих је објављена на великим светским језицима, што им омогућава да загађују неупоредиво шири јавни простор. Књига прашког професора Јана Пеликана не спада ни у квазинаучне радове, нити је изашла на неком од великих језика. Треба одмах рећи да је то велика штета јер својим квалитетом далеко превазилази скоро све што је у „белом свету“, често импресионистички или смишљено пристрасно писано о овој покрајини. Због тога *Службеном гласнику* треба одати признање што је књигу објавио у српском преводу, али га истовремено, заједно с другим релевантним домаћим издавачима, треба укорити што се књига која нас се толико тиче код нас појављује тек осам година пошто је изашла у Чешкој.

Реч је о студији која се бави релативно кратким раздобљем у историји Косова и Метохије, али таквим које је било од кључне важности за даљи развој догађаја у покрајини. Период између 1958. и 1969. године представља време током кога је прво дошло до отпочињања интензивнијег економског

развоја покрајине (који је до тада био занемарен), а потом и до огромних политичких промена. Оне су испрва биле подстакнуте оживљавањем интересовања југословенских елита за национално питање, да би се после рушења Александра Ранковића претвориле у потпуно мењање односа снага и начина управљања Косовом и Метохијом, што је довело и до мењања његовог положаја унутар Србије и Југославије, зацртавши политички развој покрајине током наредних десет-дванаест година.

Књига је подељена на увод, седам поглавља и закључак. У невеликом Уводу (стр. 7–13) аутор кратко објашњава своју тему, даје сажети критички осврт на историографију о њој и преглед извора које је користио, те изражава захвалност људима који су му помогли.

Прво поглавље (15–74) је изузетно богато разноврсним садржајем. Може се укратко рећи да оно са много детаља осликава положај јужне српске покрајине током педесетих и прве половине шездесетих година 20. века. Реч је о широкој слици друштва, политике и привреде из које се јасно виде бројни проблеми који су оптерећивали покрајину: од незапослености, недовољних инвестиција, неодговарајућег школског система, социјалних разлика које су се манифестовале као националне, до наталитета и исељавања

Срба. Сви ови проблеми ће фигурирати и касније у књизи, јер у времену које она покрива нису решени: напротив, многи од њих су се само увећали.

Друго поглавље (75–116) продубљује ову слику. У њему аутор на основу статистичких података (које увек тумачи и ставља у шири контекст) и других извора приказује друштвено-економски развој Косова и Метохије. Велика пажња је посвећена образовању, економији, здравству, демографским приликама и другим аспектима косовскометохијске свакодневице.

Треће поглавље (117–191) се врло детаљно бави променом стања у покрајини након Брионског пленума на коме је оборен Александар Ранковић. Пеликан на основу многобројних извора приказује како се косовскометохијска, пре свега албанска политичка елита – која је до тада била маргинална, баш као и сама покрајина – брзо претстројила, укључила у хајку против УДБ-е и искористила неочекивани прекрет да ојача своју власт. Ти процеси су били праћени практичним распадом система безбедности, застојем производње, бујањем албанског национализма и појачаним исељавањем Срба. Албанске политичке вође су истовремено предводиле национални покрет и трудиле се да га искористе за јачање покрајинске аутономије. Аутор прати бројне расправе и политичке процесе, те њихов одраз у косовскометохијском друштву. Посебна пажња је посвећена питању кажњавања припадника УДБ-е као вида стицања политичких поена од стране политичке номенклатуре, грабљења власти, прања сопствених биографија, али и питања подривања стабилности целокупне структуре политичког система. Пеликан се не задовољава само приказивањем лавирања

и политичких играка албанских политичара пред Титом и на партијским форумима, већ их коментарише и објашњава намере и циљеве који су се иза њих крили.

Четврто поглавље (193–284) прати наставак и продубљивање тих процеса постављањем све већих захтева политичке врхушке у Приштини. Они су били подстакнути колико сопственом властољубивошћу и национализмом, толико, ако не и више, захтевима албанских маса, а пре свега радикалне интелигенције. Наравно, с друге стране, аутор прати реакције београдског центра (како га он обично назива), тј. српске и југословенске власти на те захтеве. Пажљиво пратећи документе, Пеликан показује да српски и југословенски врх с једне стране нису били најбоље обавештени о Косову и Метохији, али и да с друге стране нису тек тако прихватили захтеве из Приштине. Приказујући сву сложеност историјског развоја и међусобних односа (које некад прати до личног нивоа), аутор успешно демонтира мит о антисрпској завери Тита и пукој издаји српских републичких функционера. Он прати и промене у ставовима појединих најистакнутијих актера, како српских, тако и албанских. За ове друге је посебно била карактеристична дволичност, тј. склоност да различито наступају на различитим местима и у различитим приликама када је било речи о истој ствари. У склопу општих децентрализаторских трендова југословенски врх је препуштао косовскометохијским политичарима (међу којима су доминирали искусни албански кадрови над углавном млађим, неискуснијим и мање истакнутим српским) да управљају покрајином. То је виђено као начин да се Албанци умире и ин-

тегришу у југословенско друштво. Једно од питања на којима је приштинско руководство инсистирало је било побољшање односа с Албанијом. За ово је донекле имало интереса и југословенско руководство, док се сама Албанија испрва држала врло резервисано. Међутим, ускоро је променила држање и почела да користи културне везе с Косовом за ширење свог утицаја и иреденте. Приштински политичари су пак приказивали поправљање односа с Албанијом као начин да се „шиптарска“ национална мањина боље integriше у југословенско друштво и државу.

Пето поглавље (285–357) прати развој управо описаних питања од краја 1967. и током већег дела 1968. године. Током тог времена дошло је до замене назива Шиптар именом Албанац, до избацивања речи Метохија из назива покрајине, а онда и до прећутног одобравања употребе албанске заставе. Исто тако, аутор прати и судбину захтева за републиком који у то време стиче легитимитет у јавности. Истовремено, Пеликан осликавајући друштвено-економске и просветне проблеме јасно показује колико су горепоменута питања имала пре свега симболичан, а тек онда и практичан значај. Практичан значај захтева за републиком (који су албански руководиоци интимно подржавали, иако су га сматрали неостварљивим у дотичном тренутку) правдао се бржим економским развојем (по угледу на Македонију и Босну и Херцеговину), док је у ствари значио оверавање унапређеног положаја албанске националне мањине у Југославији, тј. *de facto* изједначавања с јужнословенским народима. Пеликан показује како је и у овом раздобљу гоњење стварних и наводних злоупотреба УДБ-е коришћено за легитими-

сање стања насталог после Брионског пленума и за прање биографија неких носилаца старог система у коме је државна безбедност играла важну улогу.

Следеће поглавље (359–427) се највећим делом бави припремама за доношење амандмана на Устав. Требао је да они законски укорене нови, аутономнији положај Косова. Преговори око амандмана су се одвијали у сенци нарастања све агресивнијег албанског национализма који је приштинском руководству с једне стране служио као средство притиска на Београд, док је с друге стране то исто средство и њих саме држало под притиском, испуњавајући главне албанске вође страхом да би све што је било стечено после пада Ранковића могло бити доведено у питање. Као најочигледније средство притиска издвојиле су се демонстрације – мирне 1967. године, те насилне крајем 1968. Ове друге су биле јасан знак приштинском руководству да се националистички покрет готово отргао њиховој контроли.

Демонстрацијама 1968. године се, између осталог, бави последње, седмо поглавље (429–488). Њихов ток и друштвено-политичке последице, као и одјек у Македонији месец дана касније, детаљно су описани. У излагању на крај с политичким последицама демонстрација, приштинско руководство се служило истим средствима као и до тада: лажним информисањем београдске централе, приписивањем узрока иностраним агентима и умањивањем значаја. Ово је прихватио и Тито, између осталог, јер је југословенски врх у другој половини 1968. године био преокупиран страхом од могуће интервенције Варшавског пакта (после оне у Чехословачкој). Истовремено, косовски политичари су се потрудили да зашти-

те учеснике демонстрација од прогона како би сачували сопствене позиције у очима албанске јавности. Коначно, насилне демонстрације у косовскометохијским градовима нису омеле усвајање уставних амандмана који су ојачали аутономни положај покрајина. На Косову су они означили убрзање процеса који су почели 1966. или још раније (исељавање Срба, спорији економски развој), као и отпочињање оних који ће обележити наредних десетак година и довести до нове експлозије иредентизма 1981. године.

Последицама развоја који је пратио у седам поглавља Пеликан се бави у Закључку (489–492). Иако кратко срочен, закључак је пун оштроумних опсервација. По аутору, већа аутономија није довела до бољег укључивања Косова у федерацију, већ до његовог даљег издвајања и зачауривања. Економски раст је изостао упркос сталним улагањима из целе земље, док су друштвене промене биле споре. И с новостеченим уставним статусом Косово је остало периферна област унутар Југославије, али с потенцијалом да нанесе велику штету.

Књига Јана Пеликана је истраживачки рад *par excellence*, али не онакав какав често добијамо од наших историчара који само уредно препричају документе. Истина је да се аутор итекако истакао као истраживач, сажевши огромне записнике са бескрајних седница партијских и државних тела, али његов главни допринос није у томе, него у стављању података које је из докумената извукао у шири југословенски и европски контекст, те тумачењем онога што је нашао у документима, али и онога чега у изворима (некад намерно) није било. То не значи да он било коме од актера било шта „ставља

у уста“ или да нешто „учитава“ у архивске изворе, већ да на основу доступних података, познајући контекст и даљи развој догађаја, успева да проникне у прави значај политичких исказа и потеза. Тако нам он слика лукаве албанске политичаре који вешто користе неочекивано обарање Александра Ранковића да се ослободе полицијске контроле, учврсте своје позиције и прошире аутономију покрајине. Исто тако, слика нам председника Тита, не као „подмуклог србождера“ који само гледа како да напаости српском народу, већ као временског владара који није имао воље да се бави детаљима свога посла, препуштајући то политичарима на терену. Њему је Косово било периферна област чији проблеми, иако не занемарљиви, нису могли да угрозе његову власт или стабилност државе. На сличан начин односили су се и српски функционери. Пеликан ниједну групу актера не посматра као монолитну, а на основу огромног броја докумената описује разлике међу њима, као и њихову еволуцију током протекла времена. Укратко, ово је заиста сјајна књига која разбија многе постојеће стереотипе, баца светло на много тога што се раније није видело и омогућава критичко промишљање косовскометохијске историје друге половине 20. века, лишено телеолошког пројектовања каснијих последица на ранија правна решења и догађаје.

На крају треба рећи да је права штета што овако добра књига није наша бољег преводиоца. Иако је превод Владана Матића доста течан, више речи и израза који нису у духу српског језика пречесто парају очи. Тако нпр. Матић на небројеним местима погрешно користи речи као што су моћ, пуномоћ, отклон или регион, а уз то уводи

најблаже речено чудне термине као што су пуномоћје или правомоћ. Тачке иза римских бројева којима су означена поглавља противна су српском правопису. Због свега овога, треба се надати да ће, ако дође до другог издања ове књиге, те језичке слабости бити отклоњене, да не би квариле сјајан утисак који ауторов текст оставља. С друге стране, будући да је чешки оригинал изашао пре

осам година, ако дође до новог издања на чешком или српском, било би добро да аутор допуни делове текста о Призренском процесу најновијим налазима Игора Вукадиновића. Иако те допуне неће суштински изменити ауторове закључке, учиниће да ново издање ни у детаљима не заостаје за најновијом продукцијом.

Зоран ЈАЊЕТОВИЋ

Трансформационные революции в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. К 30-летию событий. 1989–2019 гг.: Центральная и Юго-Восточная Европа в XX–XXI вв.: исследования и документы. Вып. 2, отв. ред. К. В. Никифоров. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2021, 400.

Пад комунистичких режима у Централној и Југоисточној Европи постао је актуелна тема историјских истраживања посебно након завршетка Хладног рата. Управо „револуције“ које су довеле до тога представљају предмет истраживања колективне монографије *Трансформационные революции в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. К 30-летию событий. 1989–2019 гг.* која је под уредништвом директора Института за славистику Руске академије наука Константина Владимировича Никифорова објављена 2021. године. Монографија је настала као резултат научне конференције „Идейно-политические противостояния в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. 1989–2019 гг. Дилеммы и решения: (К 30-летию Трансформационных Революций)“, одржане у Москви на Институту за славистику током 2019. године. Повод за одржавање конференције представљала је 30. годишњица „трансформационих револуција“. Организатори конференције, истовремено и аутори ове монографије, су научни истраживачи Одељења за савремену историју земаља Централне

и Југоисточне Европе Института за славистику.

Монографија садржи радове стручњака из Русије, Румуније, Мађарске, Чешке и Аустрије. Поред релевантне литературе и исцрпне архивске грађе, значајно место заузеле су усмени историјски извори захваљујући сведочанствима савременика. На тај начин избегнута је једнострана слика о опису тока револуција, односно о њиховим циљевима. У радовима је видљиво присуство историчара из региона, али и из шире научне јавности састављене од филолога, филозофа, економиста, политиколога и новинара. То је допринело равномерном сагледавању теме из различитих углова. Тема је таква да се може позиционирати у област политичке, економске и друштвене историје, стога је и мултидисциплинарни приступ према њој успешно спроведен. Премда је на први поглед циљна група ове монографије научна јавност, захваљујући стилу писања омогућено је несметано читање и људима изван научних кругова.

Структура монографије подељена је на две географске регије, Централну и Југоисточну Европу. Поред предговора,